

<https://doi.org/10.15407/uhj2025.02.60>

УДК 94(477):930.2+94(470+571):316.7+316.752:32(470+571)+94(477):327(470)

Олександр ЛИСЕНКО

доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
завідувач відділу воєнно-історичних досліджень,
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
ukr2ww@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-4003-6433>

Тетяна ПАСТУШЕНКО

кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця,
відділ воєнно-історичних досліджень,
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
tetianka_p@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0775-3788>

«ВЕЛИКА ПЕРЕМОГА» У «ВЕЛИКІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ВІЙНІ» ЯК РАДЯНСЬКО- РОСІЙСЬКИЙ КОЛОНІАЛЬНИЙ ПРОЄКТ

Мета — проаналізувати практики вшанування перемоги над нацизмом у Другій світовій війні як елемент колоніальної політики Російської Федерації, котра використовує історичну пам'ять для легітимізації власного експансіонізму щодо пострадянських держав, зокрема України. **Методологія.** Дослідження базується на міждисциплінарному підході, який поєднує концепти історичної політики, соціальної психології, постколоніальних студій і політології. Використано методи критичного дискурс-аналізу, порівняльного аналізу історичних наративів та контент-аналізу офіційних комеморативних практик в Україні й Росії. **Наукова новизна.** Узагальнено інтерпретації культу «Великої Перемоги» та міфу «Великої Вітчизняної війни» як елементи російського колоніального проєкту, спрямованого

Цитування: Лисенко О., Пастушенко Т. «Велика Перемога» у «Великій Вітчизняній війні» як радянсько-російський колоніальний проєкт. *Український історичний журнал*. 2025. № 2 (581). С. 60—80. <https://doi.org/10.15407/uhj2025.02.060>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

на збереження контролю над пострадянським простором через символічне домінування. Показано, що формування «победобесія» стало інструментом мобілізації російського суспільства та виправдання агресії проти України. **Основні результати.** Встановлено, що криза ідентичності в Росії на рубежі ХХ—ХХІ ст. спричинила конструювання нового історичного міфу, де «Велика Перемога» стала ядром колективної пам'яті й політичного самоствердження. За час правління В. Путіна цей міф отримав статус національної ідеї, що легітимізує як внутрішню репресивну, так і зовнішню агресивну політику. Натомість в Україні практики пам'яті трансформувалися в бік деміфологізації радянського наративу, складання плюралістичного пам'яттєвого простору та поступового відходу від святкування 9 травня на користь європейських форм комеморації. Таким чином, день перемоги над нацизмом з інструменту «інтеграції» пострадянського простору в російську імперську матрицю перетворився на символ опору російському неоімперіалізму.

Ключові слова: «Велика Перемога», «Велика Вітчизняна війна», Друга світова війна, комеморативна політика, «победобесіє», колоніальний дискурс, російсько-українська війна.

Друга світова війна залишається однією з найважливіших подій ХХ ст., а пам'ять про неї продовжує формувати політичний та культурний ландшафт наших міст, впливати на державний святковий календар, мову повсякдення і світової дипломатії. Водночас пам'ять про минулу війну залишається джерелом конфліктів, об'єктом маніпуляцій, політичної інструменталізації й міфологізації.

Події Другої світової по-різному фіксувалися та актуалізувалися в історичній пам'яті народів. Демократичні держави Заходу засудили злочини нацизму й фашизму, перевели мнемонічні практики в емоційно стримане русло та в переважно науковий дискурс. Радянська тоталітарна держава перетворила подієве полотно найбільшої воєнно-політичної драми ХХ ст. на головний історичний міф «Великої Вітчизняної війни», що став ідентифікаційним кодом, консолідаційною субстанцією радянського, а тепер і російського суспільства. Для України пам'ять про ту війну залишається темою для суспільних дискусій, адже різні категорії та етнічні групи її учасників і свідків мали свій відмінний досвід. Більше того, в контексті сучасної війни Росії проти України міф «Великої Вітчизняної» (та «Великої Перемоги» як її стрижневий елемент) набув більш виразних рис колонізаторської політики.

Цього року минає вісім десятиліть від переможного завершення війни проти нацистської Німеччини та її союзників. Напередодні чергової пам'ятної дати знову виникає одне з основних питань, яке завжди турбувало українське суспільство: яким має бути поєднання святкування й жалоби, тріумфу і травми? В контексті прямої воєнної агресії Росії проти нашої держави й використання Москвою риторики та аналогій із Другою світовою війною для виправдання цього нападу такі питання набувають особливої актуальності. У цій статті проаналізуємо еволюцію культу «Великої Перемоги» у СРСР та в Російській Федерації, зміни в культурі пам'яті й наративах про Другу світову в Україні від початку 1990-х рр., а також стратегії використання святкових заходів, символіки, політики пам'яті про війну проти нацизму. В такий спосіб прагнемо додати історичної глибини нашому розумінню нинішньої ситуації в Україні, запропонувати більш диференційований погляд на історію та політику пам'яті.

Для осмислення глибинних механізмів і технологій інструменталізації важливих історичних подій варто звернутися до теоретичних аспектів цієї проблеми. Основою для цього дослідження стали студії колоніалізму й російського імперіалізму. Для нас важливі думки Ф. Фанона, Е. Саїда [1—3] про те, що культурні наративи зміцнювали імперіалістичні ідеології, а колонізатор виправдовує своє панування над колонізованими тим, що нібито приніс їм матеріальний, соціальний, культурний прогрес. Колонізація не лише експлуатує ресурси, але й дегуманізує своїх суб'єктів, створюючи глибоку кризу ідентичності серед колонізованих. Тому так важлива мовна та культурна незалежність у процесі деколонізації, необхідність децентралізації історичних наративів [4].

Хоч у центрі уваги постколоніальних досліджень перебуває переважно європейський колоніалізм, експансіоністська політика Російської імперії також залишається у фокусі полідисциплінарних студій [5—8]. Росія тривалий час розширювалася, поглинаючи прилеглі території, а ідеологія «принесення цивілізації» неросійському населенню давала моральне виправдання колонізації, відповідаючи загальноєвропейським тенденціям XIX ст. О. Еткінд додав до сучасних імперських студій поняття «внутрішньої колонізації» [9].

СРСР офіційно відкидав імперіалізм. Однак, як показує у своєму дослідженні Т. Мартін [10], а також Ф. Гірш [11], радянська система зберегла ключові імперські структури та ієрархічну політику щодо народів й етнічних груп, хоч і залучала до управління місцеві національні еліти. Керуючись концепцією поселенського колоніалізму, Б. Касимбекова та А. Чокобаєва показують, як радянська політика примусової асиміляції й переміщення населення віддзеркалювала практики традиційних колоніальних держав [12]. Цей аналіз ставить під сумнів уявлення про те, що СРСР був просто «багатонаціональною державою», натомість наголошує на його сутності як імперії, що встановлювала контроль над територіями та різними етнічними й національними групами.

Після розпаду Радянського Союзу керівництво Російської Федерації продовжує застосовувати неоімперські стратегії для збереження впливу на колишні республіки. О. Мотиль ще 2001 р. передбачив повернення Росії до авторитаризму й початок воєн за територіальне відновлення СРСР [13]. Академічні історичні дослідження російського неоімперіалізму особливо пожвавилися після захоплення Кримського півострова та початку війни проти України. А. Гріґас показує, як Москва використовує економічний, військовий і політичний примус для збереження свого впливу на пострадянському просторі, що є віддзеркаленням спадкоємності з минулими імперськими стратегіями. Цей процес дослідниця називає реімперіалізацією й поділяє його на етапи або траєкторії: «м'яка сила», гуманітарна політика, політика щодо «співвітчизників», паспортизація, інформаційна війна, «захист», анексія [14]. Як саме діє ота «м'яка сила», як російські еліти формують історичні наративи для виправдання експансіоністської політики дослідив С. Плохій [15—16]. Т. Снайдер зосередився на інформаційній війні та визначив тактику пострадянської Росії як форму «інформаційного імперіалізму», де дезінформація й політична дестабілізація слугують інструментами для збереження впливу на колишні респуб-

ліки та навіть на західні демократії [17]. Г. Шарафутдінова показала роль імперської ностальгії, почуття історичної тяглості з радянським і царським минулим у формуванні внутрішньої й зовнішньої політики путінського режиму [18]. Детальний огляд історії радянського імперіалізму представлено в дослідженні В. Гриневича, зокрема маловідомим є факт обговорення цього питання у середовищі російських та українських більшовиків у 1920-х рр. [19]. Після початку повномасштабної агресії тема імперіалізму вийшла на новий рівень дискусії. Зокрема Б. Касимбекова й Е. Марат пояснюють, як сучасна російська експансія виправдовується у західній академічній науці за допомогою антиколоніальної риторики [20].

Отже теоретичні підходи студій колоніалізму, імперіалізму вказують на важливе місце культурної й інформаційної політики в просуванні та збереженні колоніальної влади. До таких важливих культурних практик належать святкові церемонії, меморіальна політика загалом. Адаже пам'ять, або традиція передається наступним поколінням не текстуальним шляхом, а через ритуали [21, с. 158]. Одночасно свята й ритуали є також засобом здійснення політики та інтеграції людей до суспільства. День перемоги над нацизмом, який відзначається 9 травня в Росії та майже всіх колишніх республіках СРСР, залишається одним із небагатьох радянських свят, котре до недавнього часу продовжували активно відзначати й в Україні. Соціологічні опитування, проведені у квітні 2010 р., показували, що на той момент 58 % респондентів уважали цей день великим святом [22]. Популярність його зумовлена глибоким емоційним зв'язком населення з трагічними подіями Другої світової війни та величезними втратами, яких зазнала в ній Україна. У цій статті ми спробуємо показати феномен «Великої Перемоги» як колоніального проекту, що використовується для зміцнення російського впливу на пострадянські країни та увічнення версії історичної пам'яті, яка маргіналізує «неросійський» погляд на Другу світову.

Джерельною базою дослідження стали результати заходів із вивчення пам'яті, меморіального простору та святкових церемоній, присвячених війні проти нацистської Німеччини. Сплеск нових практик пам'яті, символів, оповідей у трикутнику Росія — Україна — Білорусь від 2005 р., а особливо після подій зими 2013—2014 рр., захоплення Криму, початку війни на сході України, викликав значне зацікавлення гуманітаріїв, ставши темою кількох міжнародних проєктів. Найперше це «Пам'ять на війні: культурна динаміка в Польщі, Росії та Україні», який здійснювався під керівництвом О. Еткінда в Кембриджському університеті 2010—2013 рр. [23]. За його підсумками побачило світ тематичне видання [24]. «Історія та діалог в Україні: Документаційний проєкт про 9 травня» реалізувався з ініціативи німецького історика Й. Гельбека 2014 р. в Києві, Одесі, Харкові, Львові, Донецьку. Наступного року його учасники приєдналися до більш масштабного міжнародного проєкту «Перемога — свобода — окупація: Військові меморіали церемонії пам'яті, присвячені 70-й річниці закінчення Другої світової війни в постсоціалістичній Європі», в рамках якого фахові дослідження проводилися у двадцяти містах Східної Європи та Росії [25—26]. Завдання двох останніх проєктів полягало в тому, щоб завдяки зовнішнім спостереженням і коротким інтерв'ю з'ясувати у присутніх на церемоніях їхнє ставлення до свята й місць пам'яті.

«Велика Перемога» як об'єднуючий та ієрархічний наратив

У СРСР інтерпретація війни почала набувати імперських рис від перших днів нацистської агресії у червні 1941 р. Потреба морально-політичної мобілізації радянського суспільства на відсіч нападнику спричинила активне продукування міфологем та історичні апеляції до «героїчного минулого Росії». В екстремальних умовах, коли комуністичний режим опинився на межі існування, це вважалося не просто придатним, а й ефективним інструментом соціально-ментальної інженерії.

Німецький дослідник М. Шульце Вессель, характеризуючи тогочасну ситуацію, простежив заходи, які, на його думку, сприяли подоланню ворожнечі й розривів між царською імперією та «революційним сьогоденням» [27, с. 210—213]. Першим таким маркером він вважає усталення дефініції — «Велика Вітчизняна», явно запозиченої з імперських часів, а саме з війни проти Наполеона¹. Згодом вказану конотацію доповнили тезою про те, що СРСР своєю «жертвовною боротьбою» «захистив світ від коричневої чуми». У промові на військовому параді 7 листопада 1941 р. Й. Сталін заявив: «На вас дивиться весь світ як на силу, здатну знищити грабіжницькі полчища німецьких загарбників. На вас дивляться уярмлені народи Європи, які потрапили під іго німецьких загарбників, як на своїх визволителів. Велика визвольна місія випала на вашу долю. Будьте ж гідними цієї місії!» [29, с. 39—40]. У такий площині слід розглядати й апеляцію до мілітарної героїки минулого. В тій самій промові радянського керманіча йшлося: «Нехай надихає вас у цій війні мужній образ наших великих предків — Олександра Невського, Дмитра Донського, Кузьми Мініна, Дмитра Пожарського, Олександра Суворова, Михайла Кутузова! Нехай осінить вас переможне знамено великого Леніна!» [29, с. 40]. Таке поєднання прізвищ підкреслювало спадкоємність військових традицій самодержавної та більшовицької імперій.

Опосередкованими доказами того, що імперська традиція відроджувалася в нових формах і міфах, стало поновлення в радянській армії офіцерсько-генеральських звань, погонів, запровадження нагород на честь полководців Суворова, Ушакова, Кутузова, Нахімова, Олександра Невського (орден Богдана Хмельницького також слід трактувати у відповідному ключі). Орден і медаль Святого Георгія стали прототипом радянського ордена Слави. Колодка медалі «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.» мала муарову стрічку, яка відтворювала кольори російської медалі «За хоробрість» (Георгіївська). Саме її кольори — чорний та помаранчевий — стали прототипом так званої «георгіївської стрічки», яка перетворилася на основний мілітаристський маркер у сучасній Росії. Відродження імперської традиції також символізувала й «нормалізація» відносин із Російською православною церквою.

Переконаливим свідченням оформлення великодержавної ідеологічної матриці та реальної політики сталінської верхівки став тост під час урочистого прийому

¹ Див. також: [28].

у Кремлі на честь командування Червоної армії 24 травня 1945 р., коли «вождь» проголосив своєрідну ієрархію народів СРСР: «Я п'ю, перш за все, за здоров'я російського народу тому, що він є найвидатнішою нацією з усіх націй, котрі входять до складу Радянського Союзу. Я піднімаю тост за здоров'я російського народу тому, що він заслужив у цій війні загальне визнання як керівна сила Радянського Союзу серед усіх народів. Я піднімаю тост за здоров'я російського народу не тільки тому, що він керівний народ, але й тому, що він має ясний розум, стійкий характер і терпіння» [29, с. 196]. Позиціонування російського народу як особливого в до того розмитій формулі «братерської сім'ї радянських народів» указувало на кардинальну трансформацію курсу не тільки у внутрішній, а й у зовнішній політиці.

У багатонаціональній державі домінуючий наратив «Великої Вітчизняної війни» підкреслював лідерство Москви, героїзм російського народу, центральну роль Червоної армії, що фактично применшувало внесок і жертви неросійських народів та республік. Особливо це очевидно щодо жертв Голокосту, коли євреїв «заховали» під неологізмом «цивільне радянське населення». Певні національності були звинувачені у «співпраці» з нацистами (кримські татари, чеченці, прибалтійські народи) та зазнали масових репресій, а не вшанування пам'яті. Українці у цьому концепті були фактично поділені на «хороших» і «поганих». Ті, хто боровся в лавах Червоної армії проти нацизму, отримали право називатися «великим українським народом», а постраждале від війни цивільне населення України в радянському наративі представлялося як жертви «німецько-фашистських загарбників» [27, с. 212]. Натомість учасників національно-визвольного руху затаврували ганьбою як «німецько-фашистських буржуазних націоналістів», а пізніше «бандерівців» (на перших порах останній термін означав просто прибічників революційної фракції ОУН на чолі з С. Бандерою, згодом так почали називати, й не лише в Росії, українців як «пособників нацизму»²). Саме визначення «Великої Перемоги» як центрального елементу оповіді про війну виключало і «стирало» страждання тих, хто був депортований або маргіналізований сталінською політикою.

Концепт про «вирішальну роль» російського народу підтримувався також колоніальним поглядом на СРСР як на «Росію», що побутував на Заході. Хоч масштаби страждань в Україні та Білорусії були чи не найбільшими серед радянських республік, уся територія їх зазнала окупації і спустошення, та у західній оптиці вони зазвичай фігурували під вивіскою «Росії», не потрапляючи в поле зору дослідників [24, 34—35].

Водночас, на думку М. Еделе, наратив про «Велику Вітчизняну війну» мав і кілька сильних сторін [36]. По-перше, СРСР був очевидною жертвою, зазнавши нападу та ставши головним гравцем в антигітлерівській коаліції. Величезною ціною, але Радянському Союзу вдалося перемогти. Таким чином як позитивна історія жертв і доблесті міф «Великої Вітчизняної» мав ту перевагу, що значною мірою дійсно відображав історичну реальність та розповідав історію, якою могла пишатися не лише радянська держава, а й вагома частина радянсько-

² Про «бандерівців» і радянську «мову ненависті» див. докл.: [30—33].

го населення [24, с. 14; 36, с. 6]. Наратив війни став інструментом згуртованості, об'єднуючи різні національності під прапором «спільної перемоги» та водночас посилюючи російське домінування в межах СРСР.

Екскурс у святкування 9 травня

У своїх спогадах колишні червоноармійці й загалом очевидці радянських часів зазвичай згадують про святкування Дня перемоги у вигляді щорічного параду та ходи ветеранів центральними вулицями міст і сіл [26, с. 120]. Хоча насправді традиція цього свята формувалася довгий час, а військові паради взагалі проводилися радше як виняток. Історія 9 травня у СРСР та пострадянських країнах на сьогоднішній момент досить добре вивчена [25, 37—39]. До загальних праць про особливості відзначення в Україні належать публікації учасників уже згаданих меморіальних проєктів [26, 40—42]. Українські автори зосереджуються на вивченні локальної динаміки святкування [43, с. 58—128], наприклад у Харкові [44—45] чи Донецьку [46—47], або на подіях у коротких хронологічних межах [48], а також розглядають сценарії цього свята в діяхронічній ретроспективі [49].

Вшанування Дня перемоги умовно можна розділити на три періоди. Перший починається 8 травня 1945 р., коли указом Президії Верховної Ради СРСР 9 травня було оголошене «Днем усенародного торжества — святом Перемоги»³. Від грудня 1947 до травня 1965 рр. воно не мало статусу вихідного дня, але саме у цей час було започатковано традиції покладання квітів до пам'ятників Невідомому солдату, запалювання біля нього «вічного вогню», зустрічей школярів з учасниками війни. Від квітня 1965 р., коли 9 травня отримало статус вихідного дня, і до розпаду СРСР тривав другий період — розквіт культу «Великої Перемоги» у «Великій Вітчизняній війні» як найвищого досягнення радянського суспільства. Третій триває зараз і характеризується трансформацією святкових церемоній 8—9 травня у пострадянських і постсоціалістичних країнах.

Сценарій відзначення 9 травня у СРСР складався з воїнських почестей загиблим і вшанування живих. У Києві, наприклад, від 1965 р. залишався в незмінному вигляді офіційний церемоніал покладання квітів до обеліску Слави, на могилу Невідомого солдата, до інших пам'ятників, пов'язаних із війною. У цей день, або напередодні, проходили врочисті збори представників органів влади за участі ветеранів війни, на вулицях організовували колективні частування «солдатською кашею», виступали самодіяльні та професійні артисти, а ввечері відбувався святковий салют. Лише в окремих випадках День перемоги над нацизмом відзначали проведенням військових парадів. У Москві вони відбувалися тричі: в ювілейні 1965, 1985, 1990 рр. [26, с. 109]. В радянському Києві такі паради проходили 1965 і 1990 рр. Інколи в роки круглих дат на Хрещатику проводилися демонстрації ветеранів, мітинги або військово-спортивні вистави на стадіоні (1975, 1985 рр.) [26, с. 109]. Загалом упродовж радянського часу характер святкування змінювався, і у

³ Див.: URL: <http://base.garant.ru/198106/#friends#ixzz3wMQduQJ7>

брежневський період, зокрема, почало з'являтися дедалі більше розважально-споживацьких елементів [44, с. 153]. Натомість в європейських традиціях комеморації 8 травня робився наголос на скорботі, вшануванні (релігійні служби) пам'яті про полеглих рідних. Центральним елементом радянської святкової системи залишалися чергові річниці «Великої Жовтневої соціалістичної революції» 7 листопада та «Міжнародний день солідарності трудящих» 1 травня — саме тоді щорічно проводилися військові паради та масові демонстрації [37]. Таким чином День перемоги до певної міри конкурував зі «старими» святковими датами й не мав універсального значення в радянському святковому календарі [45]. Але поступово у спогадах очевидців відбулося певне зміщення всіх радянських демонстрацій в один «парад на День перемоги» [26, с. 120].

Водночас існували неформальні традиції відзначення. 9 травня, особливо в пізньорадянську пору, стало пам'ятним днем для мільйонів родичів і друзів загиблих на війні. В Україні полеглих ушановували на кладовищах під час великодніх поминальних днів, які часто збігаються з 9 травня. Таку народну традицію зобразила на своїй картині «Безсмертя» (1973 р.) художниця Т. Голембієвська. Ще одна традиція: покладання квітів молодятами до монументів радянським воїнам. Сильний емоційний зв'язок між родинними, колективними спогадами про війну пояснює той феномен, що й після розпаду СРСР у колишніх республіках продовжували відзначати 9 травня на державному та індивідуальному рівнях.

Пострадянська Росія й мілітаризація Дня перемоги

Розпад СРСР призвів до поступових змін культурного ландшафту, до переосмислення святкових дат і церемоній. У Російській Федерації відбулася інкорпорація Дня перемоги до національного святкового календаря як найбільш значущої події в історії, осердя національної свідомості. Соціологи зазначають неухильне зростання символічної ваги цієї події в російському суспільстві, особливо після приходу до влади В. Путіна [49]. Пам'ять про «Велику Вітчизняну війну» виявилася зручним механізмом для того, аби посилити почуття спільності на всьому пострадянському просторі за допомогою меморіальних акцій та публічних видовищ, як-от хода «Безсмертного полку» [42]. Поступово свято перемоги в Росії набувало ознак карнавальної культури, перетворюючись на військово-патріотичний «перформанс», який навіть отримав характерну назву «победобесія» (рос. «победобесие») ⁴. Вшанування «солдата-переможця» перетворилися на міфічний культ войовничих предків, уособленням якого стало будівництво головного храму російської армії [50]. Власне, і саме створення цієї внутрішньої квазірелігії «Великої Перемоги» стало своєрідною компенсацією нібито недостатнього, на думку росіян, зовнішнього визнання ролі Росії у Другій світовій війні.

⁴ Автор терміна священник Г. Митрофанов, котрий таким чином відреагував на події, пов'язані з відзначенням 2005 р. у РФ 60-ліття перемоги СРСР у війні.

За часів правління В. Путіна День перемоги також використовувався для просування неоімперської ідеології. Йдеться не просто про свято, що легітимізувало владу (як за періоду Л. Брежнєва). На 2015 р. було розроблено доволі послідовну лінію щодо історії «Великої Вітчизняної війни» в рамках «позитивного» націоналістичного наративу для РФ [36]. Цей переосмислений наратив складається з трьох міфів: про силу, про страждання, про визволення [51]. Перший покликаний представити Росію та її лідерів як впливових світових гравців і підтримувати почуття гордості, що бере свій початок від ідеї «великої держави». Концепт сили займає надзвичайно важливе місце в російській суспільній свідомості. Потреба «належати до великої держави» часто виступає головною причиною ностальгії за радянськими часами. В опитуванні «Левада-Центру» 2012 р. таку відповідь обрали 51 % респондентів (для порівняння: в 1999 р. 29 %) [51, с. 81]. Це тісно пов'язане з відчуттями дезорієнтації та приниження, характерними для 1990-х рр., і прагненнями «відновити велич Росії», надзвичайно поширеними серед мешканців цієї країни. Саме тому однією з основ путінської ідеології став образ держави, котра «встає з колін». Відповідно, російська ідеологія перемоги 1945 р. зосереджувалася на тому, що джерелом її була «воля росіян» і «сильна держава», а не інші об'єктивні фактори, як-от нещадне використання у війні людських та матеріальних ресурсів радянських республік, допомога союзників по антигітлерівській коаліції. Ще один наслідок ідеології «сильної держави» — відновлення її кордонів, повернення до часу найбільшого територіального розширення СРСР після перемоги у Другій світовій війні.

Страждання — ще один елемент міфу про «Велику Вітчизняну». Ціною перемоги стала загибель мільйонів громадян, але ці жертви були «недаремними», адже «Сталін виграв війну» та «відбудував велику державу» [51, с. 82]. Виправдання жертв заради «перемоги» або іншої мети — це крок до геноциду, воєнних злочинів. З іншого боку, наратив про «жертву» став важливим інструментом «м'якої сили» Росії на пострадянському просторі (мовляв, це «наші спільні жертви в ім'я перемоги») та на Заході (вимога вдячності й ушанування «полеглих російських солдатів») [42, с. 322—324].

Логічним продовженням став міф про «визволення світу» від нацизму, що слугував реабілітації культу авторитарної держави. Основна догма цього міфу: «ми врятували весь світ, тож нам усі винні, а ті, хто у цьому сумнівається, — невдячні фашисти» [51, с. 83]. Наслідком стали звинувачення в бік Заходу в тому, що він нібито заперечує «Велику Перемогу» [42, с. 324—325], а в бік країн постсоціалістичного та пострадянського простору (особливо України) — в недостатній повазі.

Т. Снайдер, указуючи на базові для російського наративу про «Велику Перемогу» твердження (про силу, про народну волю, про страждання, про «боротьбу з фашизмом»), переконливо довів, що це ознаки фашистської ідеології. Важливим інструментом цієї ідеології виступає, як не дивно, антифашистський наратив, який має автоматичний характер самовиправдання і схвалення агресивної війни та злочинів проти людства («За часів Путіна слово “фашист” (або “нацист”) означає просто “вибраний мною ворог, якого потрібно знищити”. Ці терміни в офі-

ційному російському вжитку сьогодні є просто мовою ненависті» [52]. Ці інформаційні прийоми Москва активно використовувала для протидії будь-яким спробам України вийти з російської сфери впливу. Ще 2004 р. учасників масових протестів та нову українську владу почали таврувати «фашистами», а кремлівська ідея боротьби з «геноцидом», що нібито вчинявся на Донбасі (2014 р.), або «денацифікації України» (2022 р.) стали прямим відлунням наративу про «Велику Вітчизняну війну» та «Велику Перемогу» з метою виправдання агресії [16].

День перемоги в Україні

Пам'ять про Другу світову війну в Україні стала одним із головних пунктів суперечок у суспільстві [53]. Після розпаду СРСР почався процес «націоналізації пам'яті», який призвів до формування різного бачення донедавна спільної історії. Відбулася часткова інкорпорація радянського міфу «Великої Вітчизняної війни» до української моделі національного минулого, яка мала амбівалентний характер. З одного боку, на державному рівні та у суспільстві почалося відкрите вшановування жертв сталінізму, Голокосту, діячів ОУН та УПА, з іншого ж — продовжували зберігатися традиції відзначення 9 травня й дат, пов'язаних із війною. На заході України чи не в кожному місті або селі з'явилися символічні кургани, монументи в пам'ять про національні військові формування часів Першої і Другої світових воєн, включно з ОУН, УПА, їх лідерами, насамперед С. Бандерою [54]. Одночасно на початок 2000-х рр. було встановлено абсолютну більшість пам'ятних знаків і меморіалів на місцях масових поховань жертв Голокосту [55].

З іншого боку, в Україні продовжували відзначати День перемоги та решту «радянських дат», пов'язаних із війною. Але тепер до цих урочистостей приєднувалися учасники, про яких раніше не згадували: колишні військовополонені, в'язні концтаборів, жертви нацизму. З відзначенням перемоги почали «конкурувати» інші важливі дати, як День незалежності, вшанування пам'яті жертв Голодомору та Голокосту, геноциду ромів, сталінських репресій, депортацій кримських татар і жителів Західної України, учасників визвольних змагань 1917—1921 рр., Української повстанської армії. А. Портнов такий плюралізм меморіальної політики за каденцій президентів Л. Кравчука, Л. Кучми, В. Ющенка назвав імпровізацією («Пошуки стратегії, яка легітимізувала б нову незалежну Україну та її пострадянську еліту, не провокуючи при цьому національних, мовних та / або релігійних конфліктів, і весь час орієнтуючись на Росію, — це була імпровізація») [53, с. 233]. Відсутність єдиного загальнонаціонального суспільного консенсусу щодо радянського минулого, на думку дослідника, часто виступала не стільки чинником розколу, скільки стабілізаційним фактором. Адже це була водночас перепона для відвертої монопольної інструменталізації минулого на службі тієї чи іншої політичної сили.

І все ж деякі політики активно використовували історичні наративи як інструменти поділу, а не консенсусу. Історичні (також мовні) теми відігравали роль ідеальних маркерів політичних відмінностей. Крім того російська влада просу-

вала теми «фашизму», «злочинів та колабораціонізму українських націоналістів», одночасно контролюючи «належне» вшанування в Україні «Великої Вітчизняної війни». Так, подібно до Росії, 2000 р. Верховна Рада ухвалила закон, в якому нормативно закріплювалася незмінність святкових заходів на 9 травня⁵. Від 2005 р. до символіки Дня перемоги в Україні додалася «георгіївська стрічка»⁶. Як самодостатній елемент пропагандистської кампанії цей геральдичний елемент уперше було використано в Росії того ж 2005 р. як протиставлення успішній символіці «Помаранчевої революції» — стрічці відповідного кольору. За кілька років «георгіївська» стала найбільш упізнаваним імперським символом і своєрідною «статтею експорту» меморіальних практик до Дня перемоги, способом підтримки та просування російської ідентичності на пострадянському просторі [24, с. 399—420]. У 2011 р. було навіть законодавчо закріплено використання під час урочистостей червоного полотнища — копії «прапора Перемоги», який належало встановлювати поряд із державним⁷.

Поступово під впливом активізації російських святкувань офіційний сценарій загальнодержавного відзначення 9 травня в Україні почав включати ходу ветеранів центральними вулицями. В Києві в ній брали участь президент В. Ющенко, представники уряду й Верховної Ради. За часів В. Януковича День перемоги був позначений проведенням військового параду у столиці, а також в Одесі, Севастополі, Керчі, інших містах. Причому в київському дійстві поряд із кількома тисячами українських вояків Хрещатиком крокували дві сотні військовослужбовців із Росії та Білорусі⁸. У 2011—2013 рр. почали організовувати військово-історичні театралізовані шоу, в яких брали участь активісти громадських організацій та ветерани війни. Наприклад, 2012 р. в Луганську пройшла акція «Стрічка пам'яті — символ перемоги, що зв'язав покоління». Майже 6 тис. школярів й учнів обласного військового ліцею тримали «георгіївську стрічку», що розтягнулася вулицями міста на 15 км, об'єднавши головні меморіали. Майоріли червоні знамена, прапори з символікою Партії регіонів, натомість жодного державного стяга на акції не було⁹. Загалом для пострадянської України характерна фрагментація святкового ландшафту та його політизація. У 2013 р. в Києві після офіційної церемонії свої демонстрації провели ліві партії під радянськими гаслами й символікою. Натомість представники де-

⁵ Закон України «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років» від 20.04.2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1684-14#Text>

⁶ Про цей символ див. докл.: Пастушенко Т.В. Георгіївська стрічка. *Енциклопедія історії України: Додатковий том. Кн. 1: А—Я*. Київ, 2021. С. 150—152.

⁷ Закон України «Про внесення змін до Закону України “Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років” щодо порядку офіційного використання копій Прапора Перемоги» від 21.04.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3298-17#Text>

⁸ Снігур О. Мінлива прапорність. *Україна молода*. 12.05.2010. URL: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1651/378/58261/>

⁹ День Победы по-лугански: георгиевская лента, флаг ПР и красные флаги. *Radio Свобода*. 08.05.2012. URL: <https://argumentua.com/novosti/den-pobedy-po-luganski-georgievskaya-lenta-flag-pr-i-krasnye-flagi>

мократичної опозиції влаштували окрему церемонію покладання квітів до могили Невідомого солдата¹⁰. В Донецьку центральним святковим дійством того року стало масове (2 тис. людей) виконання головної «переможної» пісні¹¹, а у Дніпропетровську відбулися військовий парад і хода «Безсмертного полку»¹². Натомість у Львові міська влада взагалі заборонила проводити масові публічні акції на День перемоги¹³. Т. Журженко солідарна з думкою А. Портнова, що такий «плюралізм» свідчив про нездатність конкуруючих груп досягти компромісу або монополізувати символічні (й матеріальні) ресурси для закріплення своєї версії минулого. Крім того, для українських президентів відзначення Дня перемоги фактично перетворилося на демонстрацію ступеня їх лояльності до Москви [56], а геополітична боротьба за гегемонію на пострадянському просторі маскувалася під конфлікт історичних наративів про війну та описувалася мовою війни [44].

Російсько-українська війна та День перемоги в Україні

Після «Революції гідності» Росія перейшла до збройної агресії проти України. Історична символіка Другої світової війни стала чітким маркером для протиборчих сторін. Узимку 2013—2014 рр. учасники протестів використовували державний символ — прапор України, а також червоно-чорне знамено Організації українських націоналістів. Основною символікою так званого «Антимайдану» стали прапори Російської Федерації, компартії та «георгіївська стрічка», яку в попередні роки використовували на День перемоги. Під час захоплення Криму й розгортання російської агресії на сході України її масово носили члени незаконних збройних формувань. Тож навесні 2014 р. цей символ для значної частини суспільства набув виразно негативної конотації, асоціюючись відтепер з антиукраїнськими силами.

Напередодні 9 травня 2014 р. постало питання: чим замінити на телевізійних логотипах «традиційну» «георгіївську стрічку»? Автором нової символіки став харківський дизайнер С. Мішакін. Узявши за основу відомий у світі знак пам'яті про полеглих на війні — квітку маку, він створив її стилізацію, котра нагадує відкриту рану. Ідея полягала в тому, щоб не просто розробити нову атрибутику, а запропонувати переосмислення цього дня, змістивши акцент із переможного пафосу на усвідомлення жахів війни та на важливість збереження пам'яті про

¹⁰ 9 травня в Києві: танки на Хрещатику і мітинги за гроші. *Радіо свобода*. 09.05.2013. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24981665.html>

¹¹ У Донецьку тисячі людей заспівали для рекорду «День Перемоги». *ТСН*. 09.05.2013. URL: <http://tsn.ua/ukrayina/u-donecku-tisyachi-lyudey-zaspivali-dlya-rekordu-den-peremogi-293609.html>

¹² По вулицях Дніпропетровська пройшла колона «Безсмертного полку». *УНІАН*. 09.05.2013. URL: https://www.youtube.com/watch?v=UnCc519TT_Y; <http://www.unian.net/politics/785821-po-ulitsam-dnepropetrovska-proshla-kolonna-bessmertnogo-polka.html>

¹³ 9 травня 2011 р. у цьому місті сталися сутички між демонстрантами з «георгіївськими стрічками» під червоними прапорами та членами партії «Свобода».

всіх полеглих. У 2015 р. окрім європейського «Ніколи знову!» Україна додала своє гасло: «1939 — 1945. Пам'ятаємо. Перемагаємо» [26, с. 113; 40, с. 242].

Захоплення Кримського півострова та початок бойових дій на сході України підштовхнули політикум до більш радикальних кроків у змінах публічних презентацій Другої світової війни. Президентським указом від 24 березня 2015 р. було встановлено День пам'яті та примирення, який мав відзначатися 8 травня одночасно зі святкуванням 9 травня Дня перемоги над нацизмом, а також скасовувалася низка заходів до 70-ї річниці, запланованих ще 2013 р., зокрема й військовий парад на Хрещатику. Уперше війну з нацистською Німеччиною в офіційних документах назвали не «Великою Вітчизняною», а «Другою світовою» [26, с. 113; 40, с. 240].

У комплексі контрпропагандистських заходів, спрямованих на формування нового політико-ідеологічного ландшафту, 9 квітня 2015 р. Верховна Рада України ухвалила чотири закони, які отримали назву «декомунізаційних». Усі вони безпосередньо стосувалися комеморативних практик. Установлювалося щорічне відзначення на державному рівні 9 травня Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні, а 8 травня — Дня пам'яті та примирення. До кола ветеранів офіційно включалися учасники національно-визвольного руху, члени ОУН, бійці УПА. Одночасно заборонялося використання в політичних акціях нацистської й комуністичної символіки. Попри дискусії та критику¹⁴, з погляду сьогодення зрозуміло, що ці акти виявилися адекватною протидією російському, за словами Т. Снайдера, «інформаційному імперіалізму». У травні 2017 р. було ухвалено норму про заборону пропаганди й виготовлення «георгіївської стрічки»¹⁵.

Законодавчого регулювання зазнали також деякі ритуали, гасла, ідеї та образи, пов'язані з національно-визвольним рухом. Це стосувалося запровадження на день Покрови пресвятої Богородиці (вважається також датою створення УПА) Дня захисників і захисниць України — на заміну свята радянської армії 23 лютого¹⁶. З 2018 р. гасло «Слава Україні! Героям слава!» впроваджене як офіційне вітання у Збройних силах України та в Національній поліції України¹⁷.

¹⁴ Див.: URL: <http://krytyka.com/ua/solutions/opinions> (дискусія); <http://krytyka.com/ua/articles/vidkrytyy-lyst-naukovtsiv-ta-ekspertiv-ukrayinoznavtsiv-shchodo-tak-zvanoho-«Antikomunistychnoho-zakonu»> (Відкритий лист науковців та експертів-українознавців щодо так званого «Антикомуністичного закону»); [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-REF\(2015\)045-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-REF(2015)045-e) (висновки Венеційської комісії). Див. також: Motyl A. Kiev's Purge: Behind the New Legislation to Decommunize Ukraine. *Foreign Affairs*. 28.04.2015. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2015-04-28/kievs-purge>

¹⁵ Закон України «Про внесення зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо заборони виготовлення та пропаганди георгіївської (гвардійської) стрічки» від 16.05.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2031-19#Text>

¹⁶ Указ Президента України «Про День захисників і захисниць України» від 14.10.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806/2014#Text>

¹⁷ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вітання “Слава Україні! — Героям слава!”» від 04.10.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2587-19#Text>

Після початку відкритої агресії РФ проти України 24 лютого 2022 р. продовжилося законодавче закріплення подальшого відходу в офіційних церемоніях від радянських традицій. Так, 2023 р. ухвалено нормативний акт, який визначає 8 травня державним святом — Днем пам'яті та перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939—1945 рр.¹⁸ Тривало створення правової бази для перейменування топонімів і впорядкування пам'ятників¹⁹. Таким чином на державному рівні Україна перейшла до європейської традиції відзначення перемоги над нацизмом.

Поступово змінювалися й урочисті церемонії. План заходів 2015 р. в Києві, який розроблявся на тлі масштабних приготувань у Росії до військового параду на Красній площі, мав продемонструвати право України відзначати День перемоги за власним сценарієм²⁰. Було вирішено відмовитися від запланованого ще за часів президентства В. Януковича військового параду та перенести всі урочистості до меморіальних об'єктів парку Вічної слави й музею війни. Після трагічних подій 18—21 лютого 2014 р. в Києві, майдан Незалежності та Хрещатик набули не лише символічного, а й меморіального значення, де заборонили організовувати будь-які розважальні заходи [26, с. 116; 40, с. 245—246]. Саме цими обставинами аргументувалося рішення не проводити тут на 9 травня ходу ветеранів. Урочистості 8 травня 2015 р. вперше розпочалися засіданням Верховної Ради України, на якому були присутні генеральний секретар ООН, представники дипломатичного корпусу, іноземних парламентів, члени уряду, ветерани Другої світової війни, вояки Збройних сил України й добровольчих батальйонів, та продовжилися загальноукраїнською акцією «Перша хвилина миру», яка мала презентувати День пам'яті та примирення [26, с. 117; 40, с. 246]. Наступного дня відбулася офіційна церемонія покладання квітів до могили Невідомого солдата в парку-меморіалі Вічної слави та складання присяги новобранцями ЗС України на площі перед музеєм війни. З розважальних заходів 9 травня відбувся парад військових оркестрів з нашої країни, а також Польщі, Йорданії, Сербії, Литви, Естонії. Традиційний салют від 2014 р. скасовано через заходи безпеки. На офіційних святкових церемоніях окрім представників влади й ветеранів Червоної армії, були присутні також ветерани УПА, колишні в'язні нацистських концтаборів та вояки Збройних сил України, котрі брали участь у бойових діях на сході в рамках АТО. В наступні роки кількість державних заходів 8—9 травня скоротилася до офіційної церемонії покладання квітів [26, с. 117; 40, с. 246].

¹⁸ Закон України «Про День пам'яті та перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939—1945 років» від 29.05.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3107-20#Text>

¹⁹ Закони України «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» від 22.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text>; «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів» від 21.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text>

²⁰ Див.: URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Top-novyna/108675.html>

Альтернативною державним заходом до Дня перемоги стала акція «Безсмертний полк», яка, починаючи з 2015 р., збирала кількатисячні колони учасників у Києві, Одесі, Дніпрі, Запоріжжі, Харкові. Від 2019 р. ця акція проходила під гаслом «Ніхто не забутий, ніщо не забуте». Втім за своєю суттю та стилістикою залишалася «Безсмертним полком». Фінансовані Москвою через різноманітні проросійські організації, ці дійства у 2016—2019 рр. зазвичай збирали анти-українськи налаштованих учасників, супроводжувалися використанням забороненої символіки (в тому числі «георгіївських стрічок»), портретів Й. Сталіна, радянських воєначальників [40, с. 247—248]. Коронавірусна пандемія поклала край проведенню масових заходів на День перемоги в Україні.

Відкрита російська агресія 2022 р., запровадження режиму воєнного стану, бойові дії унеможливили організацію будь-яких публічних святкувань. Та й ставлення до Дня перемоги в Україні зазнало суттєвих змін. Якщо 2010 р., як зазначалося вище, це було одне з найважливіших свят — на думку 58 % респондентів, то до 2021 р. його популярність упала вдвічі, а на 2024 р. лише 11 % опитаних задекларували свою прихильність до цієї дати [22].

На противагу посиленню тиску з боку Росії радикальних змін зазнавав меморіальний ландшафт українських міст і сіл. Перш за все йшлося про усунення комуністичних символів та назв із публічного простору, перейменування населених пунктів, вулиць, площ тощо. До переліку діячів, монументи яких підлягали декомунізації, потрапили радянські воєначальники, партизанські командири, співробітники НКВС та ін. Чимало пам'ятників зазнали руйнувань під час бойових дій, особливо в Луганській і Донецькій обл. (наприклад, меморіал на Савур-могілі). Після початку відкритої агресії Росії проти України в лютому 2022 р. з ініціативи місцевих органів влади та громадських активістів розпочався демонтаж пам'ятників радянським воєнкам: у серпні 2022 р. у Чернівцях²¹, у листопаді в Ужгороді²², в лютому 2023 р. на могилі генерала М. Ватутіна в Києві²³. На Львівщині демонтували кількасот монументів, які мали радянську символіку²⁴. Змін зазнав один із найбільших пам'ятників, присвячених Другій світовій війні — Батьківщина-Мати, на якому у серпні 2023 р. герб СРСР було замінено на український.

²¹ У Чернівцях демонтували пам'ятник радянському солдату. 12.08.2022. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3549070-u-chernivcah-demontovali-pamatnik-radanskomu-soldatu.html>

²² В Ужгороді демонтували пам'ятник радянському солдату. 09.11.2022. *Суспільне Ужгород*. URL: <https://suspihne.media/uzhhorod/312874-v-uzgorodi-bila-kordonu-zi-slovaccinou-demontovali-pamatnik-radanskomu-soldatu/>

²³ У Києві демонтували пам'ятник радянському генералу Ватутіну. 09.02.2023. *Офіційний портал Києва*. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/u_kievi-demontovali_pamyatnik_radyanskomu_generalu_vatutinu/

²⁴ Львівщина стала першим регіоном, де демонтували радянські пам'ятники — символи тоталітарного режиму. 30.01.2024. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-lvivshchyna-demontazh-radianski-pamyatnyky/32798292.html>

* * *

Культ «Дня Перемоги» в Радянському Союзі та Російській Федерації став одним із ключових інструментів формування імперського історичного наративу й засобом легітимізації колоніального панування над народами колишнього СРСР, зокрема Україною. Ще під час війни влада конструювала культ «Великої Вітчизняної», а пізніше «Великої Перемоги» не лише як форму меморіальної політики, а спосіб формування спільної радянської ідентичності, де домінує місце посідав російський народ. Після розпаду СРСР цей культ став основою російської національної ідеології, що поєднала радянські міфи з неоімперськими наративами «збирання земель» і «вставання з колін». Під час правління В. Путіна пам'ять про перемогу у Другій світовій війні набула статусу «сакрального активу», що не підлягає переосмисленню чи критиці, а будь-які альтернативні інтерпретації оголошуються «фальсифікацією історії» або «проявом русофобії».

Інструменталізація перемоги стала важливою складовою інформаційної війни Росії проти України, починаючи з 2014 р. «Георгіївська стрічка», хода «Безсмертного полку», міфологія «Великої Перемоги» й радянська символіка активно використовувалися для маркування проросійських сил, створення розколів і конфліктів у суспільстві, делегітимізації України як держави, яку російська пропаганда намагається ототожнити з «фашизмом». Водночас наша країна поступово відмовилася від радянської моделі пам'яті. Встановлення Дня пам'яті та примирення 8 травня, впровадження європейської символіки, заборона «георгіївської стрічки», декомунізація й демонтаж радянських пам'ятників — усе це стало складовими нового українського меморіального простору, що будується на принципах шанування жертв Другої світової війни, плюралізму, відкритості до критичних дискусій.

В умовах повномасштабної російсько-української війни переосмислення та деміфологізація Дня перемоги набули стратегічного значення для національної безпеки й культурної самоідентифікації України. Відмова від імперських символів і радянських кліше є не лише елементом деколонізації, але важливим інструментом інформаційного опору російській агресії, створення власного наративу про Другу світову, що враховує український досвід і трагедії. День перемоги, який Росія намагається використати для відтворення символічного контролю над пострадянським простором, в Україні поступово перетворюється на символ спротиву імперським претензіям та демонстрацію здатності суспільства формувати власну історичну політику.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Fanon, F. *The Wretched of the Earth*. Paris: Éditions Maspero, 1961. 320 p.
2. Said, E. *Culture and Imperialism*. New York: Alfred A. Knopf, 1993. 380 p.
3. Said, E. *Orientalism*. New York: Pantheon Books, 1978.
4. Chakrabarty, D. *Provincializing Europe*. Princeton: Princeton University Press, 2000. 336 p.
5. Bassin, M. *Imperial Visions: Nationalist Imagination and Geographical Expansion in the Russian Far East, 1840—1865*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 280 p.
6. Lieven, D. *Empire: The Russian Empire and Its Rivals*. New Haven: Yale University Press, 2000. 528 p.

7. Hosking, G. *Russia and the Russians: A History*. Cambridge: Harvard University Press, 2001. 750 p.
8. Sunderland, W. *Taming the Wild Field: Colonization and Empire on the Russian Steppe*. Ithaca: Cornell University Press, 2004. 304 p.
9. Etkind, A. *Internal Colonization: Russia's Imperial Experience*. Cambridge: Polity Press, 2011. 296 p.
10. Martin, T. *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923—1939*. Ithaca: Cornell University Press, 2001. 496 p.
11. Hirsch, F. *Empire of Nations: Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union*. Ithaca: Cornell University Press, 2005. 384 p.
12. Kassymbekova, B. & Chokobaeva, A. Expropriation, assimilation, elimination: Understanding Soviet settler colonialism. *South/South Dialogues*. 05.07.2023. URL: <https://www.southsouthmovement.org/dialogues/expropriation-assimilation-elimination-understanding-soviet-settler-colonialism/> (дата звернення: 22.02.2025).
13. Motyl, O. *Pidsumky imperii: zanepad, rozpad i vidrozhennia*. Kyiv: Krytyka, 2009 [in Ukrainian].
[Мотиль О. Підсумки імперій: занепад, розпад і відродження. Київ: Критика, 2009. 198 с.].
14. Grigas, A. *Beyond Crimea: The New Russian Empire*. New Haven: Yale University Press, 2016. 332 p.
15. Plokhy, S. *Lost Kingdom: The Quest for Empire and the Making of the Russian Nation*. New York: Basic Books, 2017. 432 p.
16. Plokhy, S. *The Russo-Ukrainian war*. [London]: Allen Lane, an imprint of Penguin Books, 2023. XXII, 376 p.
17. Snyder, T. *The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America*. New York: Tim Duggan Books, 2018. 368 p.
18. Sharafutdinova, G. *The Red Mirror: Putin's Leadership and Russia's Insecure Identity*. Ithaca: Cornell University Press, 2020. 264 p.
19. Hrynevych, V. *Podolannia totalitarnoho mynuloho. Chastyna 3: Chy buv SSSR imperiieiu, a Ukraina — koloniieiu? Ukraina moderna*. URL: <https://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/totalitarism-part-3/> [in Ukrainian].
[Гриневич В. Подолання тоталітарного минулого. Частина 3: Чи був СРСР імперією, а Україна — колонією? *Україна модерна*. URL: <https://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/totalitarism-part-3/> (дата звернення: 01.03.2025)].
20. Kassymbekova, B. & Marat, E. Time to question Russia's imperial innocence. *PONARS Eurasia*. Policy Memo No. 771. April 2022. URL: <https://www.ponarseurasia.org/time-to-question-russias-imperial-innocence/> (дата звернення: 22.02.2025).
21. Connerton, P. *Yak suspilstva pam'ataiut*. Kyiv: Nika-Centr. 184 p. [in Ukrainian].
[Коннертон П. Як суспільства пам'ятають. Пер. з англ. С. Шліпченко. Київ: Ніка-Центр, 2004. 184 с.].
22. Paniotto, V. *Stavlennia ukraintsiv do sviat 1 travnia (Den pratsi) i 9 travnia (Den peremohy) z 2010 do 2024 r.* URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1405&page=1> [in Ukrainian].
[Паніотто В. Ставлення українців до свят 1 травня (День праці) і 9 травня (День перемоги) з 2010 до 2024 р. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1405&page=1> (дата звернення: 22.02.2025)].
23. Blacker, U., Etkind, A. & Fedor, J. (eds.) *Memory and Theory in Eastern Europe*. New York: Palgrave Macmillan, 2013. 279 p.
24. Fedor, J., Kangaspuro, M., Lassila, J. & Zhurzhenko, T. (eds.) *War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus*. London: Palgrave Macmillan, 2017. 506 p.

25. Gabowitsch, M., Gdaniec, C. & Makhotina, E. (Hg.) Kriegsgedenken als Event: der 9. Mai 2015 im postsozialistischen Europa. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2017. 345 S.
26. Pastushenko, T.V., Tytarenko, D.M., Cheban, O.I. 9 travnia 2014—2015 rr. v Ukraini: stari tradytsii — novi tseremonii vidznachennia. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2016. 3: 106-124 [in Ukrainian].
[Пастушенко Т.В., Титаренко Д.М., Чебан О.І. 9 травня 2014—2015 рр. в Україні: старі традиції — нові церемонії відзначення. *Український історичний журнал*. 2016. № 3. С. 106—124].
27. Schulze Wessel, M. Der Fluch des Imperiums: die Ukraine, Polen und der Irrweg in der russischen Geschichte. München: C.H. Beck, 2023. 352 S.
28. Pastushenko, T. Yakym ye diskurs “Velykoi Vitchyznianoï viiny” u suchasniï viini Rosii proty Ukrainy? *Perelom: Viina Rosii proty Ukrainy u chasovykh plastakh i prostorakh mynuvshyny: Dialohy z istorykamy*. Kyiv, 2022. 2: 1111-1116 [in Ukrainian].
[Пастушенко Т. Яким є дискурс «Великої Вітчизняної війни» у сучасній війні Росії проти України? *Перелом: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини: Діалоги з істориками*. У 2 кн. Кн. 2. Київ: Інститут історії України, 2022. С. 1111—1116 с.].
29. Stalin, I. O Velikoi Otechestvennoi voine Sovetskogo Soiuzu. Moscow: Voenizdat, 1948. 208 p. [in Russian].
[Сталин И. О Великой Отечественной войне Советского Союза. Москва: Воениздат, 1948. 208 с.].
30. Losiev, I.V. Yavyshche “banderofobii” v rosiiskii svidomosti. *Universum: Zhurnal politologii, futurologii, ekonomiky, nauky ta kultury*. 2002. 3/6: 61-64 [in Ukrainian].
[Лосев І.В. Явище «бандерофобії» в російській свідомості. *Універсум: Журнал політології, футурології, економіки, науки та культури*. Львів, 2002. Вип. 3/6. С. 61—64].
31. Prymachenko, Ya. Antykolonialnyi diskurs OUN / UPA v suchasnomu ukrainskomu konteksti borotby za yevropeisku identychnist. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*. 2014. 17: 328-338 [in Ukrainian].
[Примаченко Я. Антиколоніальний дискурс ОУН / УПА в сучасному українському контексті боротьби за європейську ідентичність. *Український історичний збірник*. 2014. Вип. 17. С. 328—338].
32. Masenko, L. Mova radianskoho totalitaryzmu. Kyiv: Klio, 2017 [in Ukrainian].
[Масенко Л. Мова радянського тоталітаризму. Київ: Каіо, 2017].
33. Hinda, V. Khto taki “banderivtsi” i yak yikh obraz vykorystovuietsia v suchasnomu rashystskomu kontenti? *Perelom: Viina Rosii proty Ukrainy u chasovykh plastakh i prostorakh mynuvshyny: Dialohy z istorykamy*. Kyiv, 2022. 2: 976-980 [in Ukrainian].
[Гінда В. Хто такі «бандерівці» і як їх образ використовується в сучасному рашистському контенті? *Перелом: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини: Діалоги з істориками*. У 2 кн. Кн. 2. Київ: Інститут історії України, 2022. С. 976—980].
34. Stiazhkina, O. Rokada: chotyry narysy z istorii Druhoi svitovoi. Kyiv, 2022 [in Ukrainian].
[Стяжкіна О. Рокада: чотири нариси з історії Другої світової. Київ: Дух і літера, 2020. 272 с.].
35. Kappeler, A. Nerivni braty: Ukraintsi ta rosiiiany vid serednovichchia do suchasnosti. Per. z nim. V. Kamianets. Chernivtsi, 2018 [in Ukrainian].
[Каппелер А. Нерівні брати: Українці та росіяни від середньовіччя до сучасності. Пер. з нім. В. Кам'янець. Чернівці: Книги-XXI, 2018. 320 с.].
36. Edele, M. Fighting Russia's History Wars: Vladimir Putin and the Codification of World War II Memory. *History and Memory*. 2022. 34(1): 90-124.
37. Rolf, M. Das sowjetische Massenfes. Hamburg: Hamburger Edition, 2006. 453 S.

38. Gabowitsch, M. Victory Day in Russia, the USSR, and Post-Soviet Countries. *Russian Politics and Law*. 2016. 54(5-6): 1-13.
39. Lastouski, A., Khandozhko, R. & Sklokina, I. Rethinking the Soviet Memory of the "Great Patriotic War" from the Local Perspective: Stalinism and the Thaw, 1943—1965. Kharkiv, 2013. 65 p.
40. Pastushenko, T.V. Віина пам'яті в часи війни: відзначення перемоги над нацизмом після Революції гідності. *Suspilno-politychna aktyvnist ta istorychna pamiat yevreiskoi spilnoty v konteksti yevrointegratsii Ukrainy*. Kyiv, 2019. 233-259 [in Ukrainian].
[Пастушенко Т.В. Війна пам'яті в часи війни: відзначення перемоги над нацизмом після Революції гідності. *Суспільно-політична активність та історична пам'ять єврейської спільноти в контексті євроінтеграції України*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2019. С. 233—259].
41. Pastushenko, T. The war of memory in times of war: May 9 Celebrations in Kyiv in 2014—2015. Wylegala, A. & Glowacka-Grajper, M. (eds.) *The Burden of the Past: History, Memory, and Identity in Contemporary Ukraine*. Bloomington: Indiana University Press, 2020. 77-90.
42. Fedor, J. Memory, Kinship, and the Mobilization of the Dead: The Russian State and the "Immortal Regiment" Movement. *The Journal of Post-Soviet Politics and Society*. 2015. 1(1): 53-82.
43. Haidai, O, et al. Polityka i pamiat: Dnipro — Zaporizhzhia — Odesa — Kharkiv vid 1990-kh do sohodni. Kasianov H. (ed.). Lviv, 2018. 240 p. [in Ukrainian].
[Політика і пам'ять: Дніпро — Запоріжжя — Одеса — Харків від 1990-х до сьогодні. О. Гайдай та ін.; за ред. Г. Касьянова. Львів, 2018. 240 с.].
44. Zhurzhenko, T. "Chuzha viina" chy "spilna Peremoha"? Natsionalizatsiia pamiaty pro Druhu svitovu viinu na ukraïnsko-rosiïskomu prykordonni. *Ukraina moderna*. 2011. 8: 100-126 [in Ukrainian].
[Журженко Т. «Чужа війна» чи «спільна Перемога»? Націоналізація пам'яті про Другу світову війну на україно-російському прикордонні. *Україна модерна*. 2011. № 8. С. 100—126].
45. Sklokina, I.Ye. Ofitsiina radianska polityka pamiaty pro natsystsku okupatsiiu Ukrainy (za materialamy Kharkivskoi oblasti 1943—1989 rr.) (*Ph. D. dissertation*). Kyiv, 2014. 269 p. [in Ukrainian].
[Склокіна І.Є. Офіційна радянська політика пам'яті про нацистську окупацію України (за матеріалами Харківської області 1943—1989 рр.): Дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2014. 269 с.].
46. Tytarenko, D.M. "Vrag vnov vstupil na nashu zemliu...": Velyka Vitchyzniana / II svitova viina v politytsi pamiaty na terytorii samoproholoshenoï DNR. *Historians.in.ua*. 22.02.2018. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/2399-dmitro-titarenko-vrag-vnov-vstupil-na-nashu-zemlyu-velika-vitchiznyana-ii-svitova-vijna-v-polititsi-pam-yati-na-teritoriji-samoproholoshenoji-dnr-2014-2016-rr> [in Ukrainian].
[Титаренко Д.М. «Враг вновь вступил на нашу землю...»: Велика Вітчизняна / II світова війна в політиці пам'яті на території самопроголошеної ДНР. Част. 1. *Historians.in.ua*. 22.02.2018. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/2399-dmitro-titarenko-vrag-vnov-vstupil-na-nashu-zemlyu-velika-vitchiznyana-ii-svitova-vijna-v-polititsi-pam-yati-na-teritoriji-samoproholoshenoji-dnr-2014-2016-rr> (дата звернення: 22.02.2025)].
47. Tytarenko, D.M. Sviato v tini novoi viiny: 9 travnia na terytorii "Donetskoi narodnoi respubliky". *Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny: vyklyky sohodennia ta perspektyvy myrotvorennia: Mat. III Vseukr. nauk.-prakt. internet-konferentsii, Mariupol, 22 chervnia 2020 r.* Mariupol, 2020. 72-77 [in Ukrainian].

- [Титаренко Д.М. Свято в тіні нової війни: 9 травня на території «Донецької народної республіки». *Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення: Мат. III Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції, м. Маріуполь, 22 червня 2020 р.* Маріуполь: ДонДУУ, 2020. С. 72—77].
48. Yekelchyk, S. The Leader, the Victory, and the Nation: Public Celebrations in Soviet Ukraine under Stalin (Kiev, 1943—1953). *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. Neue Folge. 2006. Bd. 54. H. 1: 3-19.
49. Gudkov, L. Pamiat pro viinu ta masova identychnist rosiiian. *Krytyka*. 2005. 5: 11-15 [in Ukrainian].
[Гудков Л. Пам'ять про війну та масова ідентичність росіян. *Критика*. 2005. № 5. С. 11—15].
50. Nakhmanovych, V. Na ruinakh Khramu Peremohy. *Istorychna pravda*. 11.10.2022. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/10/11/161899/> [in Ukrainian].
[Нахманович В. На руїнах Храму Перемоги. *Історична правда*. 11.10.2022. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/10/11/161899/> (дата звернення: 22.02.2025)].
51. Polegkyi, O. Soviet Mythology and Memory of World War II as Instruments of Russian Propaganda. *Warsaw East European Review*. Jul 2016. VI: 77-93.
52. Snyder, T. 9 Theses on Putin's Fascism for 9 May. How Putin's myth of 2022 differs from the history of 1945. 09.05.2022. URL: <https://snyder.substack.com/p/may-9-in-russia>
53. Portnov, A. Memory Wars in Post-Soviet Ukraine (1991—2010). U. Blacker, A. Etkind and J. Fedor (eds.) *Memory and Theory in Eastern Europe*. New York: Palgrave Macmillan, 2013. 233-254.
54. Yurchuk, Yu. Reclaiming the Past, Confronting the Past: OUN-UPA Memory Politics and Nation-Building in Ukraine (1991—2016). J. Fedor, M. Kangaspuro, J. Lassila, T. Zhurzhenko (eds.) *War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus*. London: Palgrave Macmillan, 2017. 107-140.
55. Podolskyi, A. Istorychna pamiat pro doliu ukrainskykh yevreiv u dobu Druhoi svitovoi viiny: suchasni suspilno-politychni ta istoriohrafichni tendentsii i perspektyvy. *Suspilno-politychna aktyvnist ta istorychna pamiat yevreiskoi spilnoty v konteksti yevrointegratsii Ukrainy*. Kyiv, 2020. 84-101 [in Ukrainian].
[Подольський А. Історична пам'ять про долю українських євреїв у добу Другої світової війни: сучасні суспільно-політичні та історіографічні тенденції і перспективи. *Суспільно-політична активність та історична пам'ять єврейської спільноти в контексті євроінтеграції України*. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2020. С. 84—101].
56. Zhurzhenko, T. Russia's never-ending war against "fascism". Memory politics in the Russian-Ukrainian conflict. 08.05.2015. URL: <https://www.eurozine.com/russias-never-ending-war-against-fascism/#footnote-5> (дата звернення: 22.02.2025).

Надійшла / Received 03.03.2025

Oleksandr LYSENKO

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Corresponding Member of the NAS of Ukraine,
Head of the Department of Military Historical Research,
Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
ukr2ww@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-4003-6433>

Tetiana PASTUSHENKO

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Senior Research Fellow,
Department of Military Historical Research,
Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
tetianka_p@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0775-3788>

“GREAT VICTORY” IN THE “GREAT PATRIOTIC WAR” AS A SOVIET-RUSSIAN COLONIAL PROJECT

The goal is to analyze the practices of commemorating the victory over Nazism in World War II as a tool of Russia's colonial policy, which employs historical memory to legitimize its expansionist policies towards post-Soviet states, especially Ukraine. **Methodology.** The research is based on an interdisciplinary approach, combining concepts from historical politics, social psychology, postcolonial studies, and political science. Methods used include critical discourse analysis, comparative analysis of historical narratives, and content analysis of official commemorative practices in Ukraine and Russia. **The scientific novelty.** For the first time, the cult of the “Great Victory” and the myth of the “Great Patriotic War” are interpreted as components of Russia's colonial project aimed at maintaining control over the post-Soviet space through symbolic dominance and information warfare. The study highlights how the formation of “pobedobesie” (victory frenzy) became a tool for mobilizing Russian society and justifying aggression against Ukraine. **The main results.** The research establishes that the identity crisis in Russia at the turn of the 20th — 21st centuries led to the construction of a new historical myth, with the “Great Victory” becoming the core of collective memory and political self-affirmation. Under Putin's rule, this myth was elevated to the status of a national ideology, legitimizing both internal repressive policies and external aggression. In Ukraine, commemorative practices shifted towards demythologization of the Soviet narrative, fostering a pluralistic memory space and gradually abandoning May 9 celebrations in favor of European-style commemoration. Thus, Victory Day transformed from a tool of “integration” of the post-Soviet space into the Russian imperial matrix into a symbol of resistance to Russian neo-imperialism.

Keywords: “Great Victory”, “Great Patriotic War”, World War II, commemorative policy, “pobedobesie”, colonial discourse, Russo-Ukrainian war.